

Αναφορά στο έργο του Χρυσόστομου Π. Παναγιωτόπουλου

Επίτιμος προσκεκλημένος στο Πανελλήνιο Συνέδριο Θεσσαλονίκη 2013

Υπήρξε ένας ξεχωριστός άνθρωπος, ιατρός, ερευνητής και δάσκαλος, όλα σε υπερθετικό βαθμό. Ο Χρυσόστομος Παναγιωτόπουλος (για τους φίλους Τόμης) αποτελεί ένα μεγάλο κεφάλαιο για τους Έλληνες Νευρολόγους, εκ των οποίων αρκετοί εν ενεργεία υπήρξαν συνεργάτες του, μαθητές του ή απλά έχουν εμπνευστεί από το επιστημονικό του έργο και εφαρμόζουν τις απόψεις του.

Γεννήθηκε στη Τήνο το 1938 και σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ειδικεύτηκε στη Νευρολογία στο Αιγινήτειο Νοσοκομείο Αθηνών. Πολυπράγμων, κανένα πεδίο της νευρολογίας δεν ήταν ικανό να μονοπωλήσει το ενδιαφέρον του για μεγάλο διάστημα. Αν και πρέπει να παραδεχθώ ότι τα σύνδρομα των επιληψιών (epilepsies), και όχι της επιληψίας όπως διευκρίνιζε, ήταν η αδυναμία του. Κομβικό σημείο στην καριέρα του, ήταν η απόφαση να εγκαταλείψει την Ελλάδα για να κάνει διεθνή καριέρα σε πολλά πανεπιστημιακά ιδρύματα και νοσοκομεία 4 ηπείρων. Στο τέλος της δεκαετίας του 1960, μετέβη στο Birmingham του Ηνωμένου Βασιλείου όπου εργάστηκε κοντά στον Καθηγητή Edwin Bickerstaf και μαζί με τους Καθηγητές Peter Jevons & Graham Harding ειδικεύτηκε στην κλινική και εργαστηριακή μελέτη της επιληψίας εκπονώντας τη διδακτορική του διατριβή.

Το 1974 προσκλήθηκε ως επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Harvard όπου συνεργάστηκε με τον Καθηγητή Ray Adams, και το 1979 επίσης ήταν επισκέπτης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Western Australia όπου συνεργάστηκε με τον Καθηγητή Byron Kakoulas. Αργότερα, διετέλεσε Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Colorado και στη συνέχεια εξελέγη Καθηγητής και Πρύτανης στο Πανεπιστήμιο του Riyadh. Τα τελευταία 20 έτη, μέχρι τη συνταξιοδότηση του, υπηρέτησε ως Consultant in Clinical Neurophysiology and Epilepsies στο Πανεπιστημιακό νοσοκομείο St. Thomas' στο Λονδίνο. Όπου κι αν εργάστηκε, με όποια ιδιότητα και για όσο χρονικό διάστημα, άφηνε σπουδαίο έργο αλλιά και μαθητές να το συνεχίσουν. Τυπικά, η αναγνώριση της προσωπικότητας του στον Ελληνικό χώρο ήρθε αργά, αν και οι κατάμεστες αίθουσες στις ομιλίες του, η διακίνηση των καινοτόμων ιδεών του ανάμεσα στους νευρολόγους αλλιά και η ευγνωμοσύνη που έτρεφαν γι' αυτόν οι ασθενείς του, τον είχαν καταξιώσει στην ελληνική νευρολογία πολύ νωρίτερα.

Η αρχή της γνωριμίας μαζί του έγινε το 1990 όταν απάντησε θετικά σε ένα γράμμα που του έστειλα ζητώντας του να εξειδικευτώ κοντά του στη Νευροφυσιολογία στο τμήμα που διείθνε στο Πανεπιστημιακό νοσοκομείο St. Thomas' του Λονδίνου. Ήμουν η πρώτη από μια σειρά Ελλήνων Νευρολόγων που με μεγάλη προθυμία και ανιδιοτέλεια δέχθηκε να εκπαιδεύσει στο τμήμα αυτό. Γενναϊόδωρος με τους μικρότερους συναδέλφους, υποστηρικτικός, δίκαιος και αξιοκρατικός, συγκέντρωνε όλα τα χαρακτηριστικά ενός μεγάλου δασκάλου. Είχε τη φήμη του αυστηρού προϊσταμένου. Δεν θα το διαψεύσω. Πρώτα ήταν αυστηρός με τον εαυτό του και μετά με τους μαθητές, και μάλιστα εκείνους που θεωρούσε ικανούς. Ήταν κλασική η απάντησή του όταν κάποιος προσπαθούσε να δικαιολογηθεί ότι δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει μια μελέτη: «Καλά, στις 2 με 3 η ώρα τη νύχτα τι έκανες;»

Η επίβλεψη της διατριβής μου από τον Παναγιωτόπουλο ήταν ουσιαστική καθοδήγηση με προτροπές και προβληματισμούς. Δεν έκρυβα την απογοήτευση μου όταν τα πρώτα χρόνια, συχνά δεν απαντούσε στις επίμονες ερωτήσεις μου για την ερμηνεία των ευρημάτων στο ηλεκτρονευρογράφημα. Στην πραγματικότητα ο τρόπος αυτός της προσέγγισής μου παρείχε την ελευθερία να αποφασίσω μόνη μου τον δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσω ώστε να βρω τις απαντήσεις που αναζητούσα. Δεν ήταν λοιπόν η διατριβή, ο προορισμός, αλλιά το

συναρπαστικό ταξίδι στο χώρο της έρευνας που μου χάρισε και για το οποίο θα του είμαι για πάντα ευγνώμων. Στην καθημερινότητα του, όπως τον έζησα για 4 χρόνια, κατάφερε με ευκολία να ισορροπεί μεταξύ της εργαστηριακής πράξης, της κλινικής εξέτασης και του ερευνητικού έργου. Η ώρα που απολάμβανε ιδιαίτερα ήταν οι συνεδρίες με τους συνεργάτες του για την διάγνωση των ηλεκτροεγκεφαλογραφημάτων και η μέτρηση κάθε εκφόρτισης, κάθε κύματος και αιχμής με τον ειδικό διαφανή χάρακα, βαθμονομημένο σε Hz, που κατασκεύασε ώστε να μετρά με ακρίβεια την συχνότητα των δυναμικών, σκιαγραφώντας τις ιδιαιτερότητες ενός διαγράμματος.

Υπήρξε χαρισματικός κλινικός νευρολόγος με υψηλή αντίληψη και διορατικότητα, που ενίοτε δεν δίσταζε να αμφισβητήσει μια διάγνωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα όταν ήταν νεαρός ακόμα νευρολόγος, τα νευροφυσιολογικά ευρήματα που κατέγραψε στο πειραματικό εργαστήριο του Αιγινιτίου τον οδήγησαν να σκεφτεί ότι κάτι ξεχωριστό έχει η περίπτωση ενός ασθενούς ο οποίος είχε διαγνωστεί με πηλαγία μυατροφική σκλήρυνση. Πολλά χρόνια αργότερα, ο ασθενής αυτός τον επισκέφτηκε στο Λονδίνο για να τον ευχαριστήσει αφού η δική του αμφιβολία για την διάγνωση, ήταν το πρώτο βήμα για να παραπεμφθεί σε κέντρο αναφοράς της Αγγλίας και να αποτελέσει έναν από τους πρώτους ασθενείς στους οποίους περιεγράφηκε το σύνδρομο της πολυεστιακής κινητικής νευροπάθειας με μπλοκ αγωγής (MMN). Η βαθιά γνώση των τεχνικών της νευροφυσιολογίας του επέτρεψε να εκφράζει με πεποίθηση τις επιφυλάξεις του για απόψεις άλλων συναδέλφων. Σε ένα διεθνές συνέδριο το 1972, αμφισβήτησε την εφαρμογή της τεχνικής μέτρησης των κινητικών μονάδων (motor unit counting) που είχε εισηγηθεί ο τότε αναγνωρισμένος καθηγητής McComas στη διάγνωση των μυοπαθειών. Σήμερα, η τεχνική αυτή, μετά από πολλές βελτιώσεις και παραλλήλαγές που χρειάστηκαν, εφαρμόζεται στη πράξη αλλά όχι σε παθήσεις των μυών, δικαιώνοντας την αρχική αντίληψη του Παναγιωτόπουλου.

Για τον Παναγιωτόπουλο, τίποτα δεν ήταν συνηθισμένο ή βαρετό. Θυμάμαι μια περίπτωση ενός παιδιού που εμφάνισε μια περίεργη λιποθυμία με εμέτους και για το οποίο ζητήθηκε τυπικά η συνδρομή του νευρολόγου με διενέργεια ΗΕΓ. Ήταν εκείνο το διάγραμμα στο οποίο παρατήρησε τις χαρακτηριστικές ινιακές αιχμές και τον οδήγησε να περιγράψει το πρώτο περιστατικό που στην συνέχεια έγινε γνωστό ως σύνδρομο Panayiotopoulos.

Λιγότερο γνωστή, αλλά εξ ίσου σημαντική, είναι η συμβολή του στις παθήσεις του περιφερικού νευρικού συστήματος. «Επιτέλους», τον ρώτησα, «στα F κύματα, ο λανθάνων χρόνος αλληιάζει διαρκώς, ποιόν μετράμε; τον μικρότερο, τον μέσο όρο;». Η απάντηση αποστομωτική: «όχιους, κάθε F κύμα αντιστοιχεί σε ένα νευρώνα, γι' αυτό εισήγαγα το 1979 τον όρο F chronodispersion για να περιγράψω, όχι απλά το εύρος, αλλά την διασπορά όλων των λανθανόντων χρόνων των F κυμάτων που αντιπροσωπεύουν τον πληθυσμό των κινητικών νευρώνων ενός μυός.» Η αξία της διαπίστωσης αυτής επιβεβαιώνεται διαχρονικά στη βιβλιογραφία με την εφαρμογή της σε ποικίλες παθήσεις όπως ριζοπάθειες, πλεξοπάθειες και κυρίως στις επίκτητες απομυελινωτικές

Βράβευση για το έργο του από την Ελληνική Νευρολογική Εταιρεία, 2013

Ο Καθηγητής Χ. Παναγιωτόπουλος με τη σύζυγό του Θάλεια, τον Καθηγητή Ι. Λογοθέτη, τον Πρόεδρο Καθηγητή Ν. Αρτέμη και τα μέλη του Δ.Σ., Θ. Αβραμίδα, Κ. Σιτζόγλου και Κ. Βαδικόλια

πολυνευροπάθειες, όπου η αυξημένη F chronodispersion αποτελεί πλέον αναγνωρισμένο νευροφυσιολογικό δείκτη. Η μοναδική αυτή ιδιότητα των F κυμάτων να αναλύουν το σύνθετο δυναμικό ενεργείας σε δυναμικά μεμονωμένων νευρώνων, όπως πρώτος την εμπνεύστηκε ο Παναγιωτόπουλος, αξιοποιήθηκε πρόσφατα και σε παθήσεις των προσθίων κεράτων.

Το πάθος του για την επιστήμη του μεγάλο. Η προσπάθεια του διαρκής να κατακτά στόχους και να τους ξεπερνά. Στον αγώνα αυτόν δεν ήταν μόνος. Στην προσωπική ζωή, μαζί με την αγαπημένη του σύζυγο Θάλεια Βαλιέτα, σύντροφο και στήριγμα του για περισσότερα από 40 χρόνια, απέκτησαν μια κόρη τη Σοφία και έναν γιο τον Πάρη. Ο Παναγιωτόπουλος αφιέρωσε τα περισσότερα γραπτά του έργα στη σύζυγο του την οποία αγαπούσε βαθιά αφού ήταν γι' αυτόν το λιμάνι του μετά από ατέλειωτες ώρες εργασίας αλληλά και ο άνθρωπος που τον ενέπνευσε και τον ενθάρρυνε για να δημιουργήσει ακολουθώντας τον στις μετακινήσεις του ανά τον κόσμο. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα, από τη στενή συνεργασία με τη σύζυγο του δημιουργήθηκε μια ολοκληρωμένη θεραπευτική αντιμετώπιση για τους ασθενείς με επιληψία καλύπτοντας τις ιατρικές και ψυχολογικές ανάγκες τους.

Υπήρξε πολυγραφώτατος, με πολλά από τα επιστημονικά του κείμενα να αποτελούν κλασσικά πια εγχειρίδια. Ήταν συγγραφέας περισσότερων από 250 άρθρων πειραματικών, ανασκοπήσεων ή κατόπιν προσκλήσεως του εκδότη στα πιο έγκυρα περιοδικά νευρολογίας όπως Brain, Neurology, Annals of Neurology, Epilepsia. Οι αναφορές στο έργο του πλησιάζουν τις 10.000. Την τελευταία δεκαετία της ζωής του εκπλήρωσε την σταθερή επιθυμία των μαθητών του με τη συγραφή περισσότερων από 15 επιστημονικών μονογραφιών και πολύτομων βιβλίων για τη διάγνωση, κατηγοριοποίηση και θεραπεία των επιληπτικών συνδρόμων. Τα βιβλία αυτά, πολύτιμη παρακαταθήκη του Παναγιωτόπουλου στους νεότερους νευρολόγους, αποτυπώνουν με παραστατικότητα και σαφήνεια τις προσωπικές του απόψεις βασισμένες στην πολύχρονη κλινική εμπειρία παρακολούθησης ασθενών με επιληψία και είναι γεμάτα από εικόνες ηλεκτροεγκεφαλογραφημάτων από το προσωπικό του αρχείο. Από τα πιο σημαντικά ήταν το βιβλίο με τίτλο «A clinical guide to epileptic syndromes and their treatment» που θεωρήθηκε σταθμός στη επιληπτολογία και το τρίτομο «Atlas of Epilepsies». Του απονεμήθηκαν πολλά και σημαντικά βραβεία, εκείνο που ίσως ήθελε να ξεχωρίσει είναι το βραβείο Αριστείας στη Επιληψία από τον βρετανικό κλάδο της International League Against Epilepsy (Excellence in Epilepsy Award by the British ILAE) που έλαβε το 2012.

Ο Παναγιωτόπουλος με τη λαμπρή και μακρά του σταδιοδρομία, προήγαγε τη Νευρολογία, τη επιστήμη στην οποία αφιέρωσε τη ζωή του, τίμησε τη χώρα του στο εξωτερικό, εκπαιδύσε και συνεχίζει να εκπαιδεύει μέσα από τα γραπτά του τις επόμενες γενεές των νευρολόγων. Θα τον θυμόμαστε πάντα με σεβασμό, εκτίμηση και αγάπη.

*Ελισάβετ Χρόνη
Καθηγήτρια Νευρολογίας, Πανεπιστήμιο Πατρών*